शोधनिर्देशक
उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

बिरानो देशमा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग,
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, दसौँ पत्रको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
कुलानन्द गैरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

बिरानो देशमा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग,
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, दसौँ पत्रको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
कुलानन्द गैरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम्.ए., दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री कुलानन्द गैरेले **बिरानो देशमा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा मिहिनेतपूर्वक तयार पार्नुभएको हो । यस शोधपत्रबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६३/१०/१७

....

(उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी)
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
काठमाडौँ ।

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम्.ए., दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री कुलानन्द गैरेले दसौँ पत्रको परिपूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **बिरानो देशमा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र स्तरअनुसार उपयुक्त भएकाले स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन-समिति

प्रा. घनश्याम उपाध्याय ....
(नि. विभागीय प्रमुख)

उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी ....
(शोधनिर्देशक)

डा. पारसमणि भण्डारी ....
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०६३/१०/२६

कृतज्ञताज्ञापन

विद्यालयको पढाइ सकेर उच्चशिक्षाको अध्ययन गर्नका लागि क्याम्पसमा प्रवेश गरेदेखि नै मलाई कथा विधाले आकर्षण गर्न थालेको थियो । त्यही सिलसिलामा स्नातकोत्तर तहको अध्ययनका क्रममा कथाकार रमेश विकलका बारेमा केही जान्ने र बुझ्ने मौका मिलेपछि मलाई किन-किन उनकै कृतिमा शोधपत्र तयार गर्ने इच्छा जागेकाले नै '*बिरानो देशमा* कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार हुन पुगेको हो । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका क्रममा आफ्नो व्यस्तताका बीच पनि समय-समयमा सल्लाह, सुझाउ दिँदै शोधपत्र पूरा गर्नका लागि उत्प्रेरणा जगाइदिनुहुने आदरणीय गुरु एवम् यस शोधपत्रका शोधनिर्देशक उपप्राध्यापक नेत्रमणि सुवेदी (नेत्र एटम) प्रति म हृदयदेखि नै कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी बेलाबेलामा सल्लाह, सुझाउ दिएर सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ, प्रा. घनश्याम उपाध्याय, प्रा. राजेन्द्र सुवेदीलगायतका गुरुहरूप्रति म आभारी छु ।

जीवनको यस मोडसम्म आउन योगदान दिनुहुने मेरा बुबा-आमा तथा परिवारप्रति म सदा ऋणी रहनेछु । त्यसै गरी लेखनका क्रममा उपयुक्त परामर्श दिने तथा शोधपत्रको अध्ययन गरी आवश्यक परिष्कार गरिदिनुहुने मित्र एवम् जनमैत्री बहुमुखी क्याम्पसका सहायक प्राध्यापक विष्णु ज्ञवालीले लगाएको गुणलाई म सदा सम्झिरहनेछु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनुहुने मित्र शालिकराम गौतमलाई पनि म धन्यवाद दिन्छु । यस शोधपत्र लेखनका क्रममा विभिन्न किसिमबाट सहयोग गर्नुहुने व्यक्तिहरू तथा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति धन्यवाद टक्र्याउँछु ।

मिति : २०६३/१०/१७

....

(**कुलानन्द गैरे**)
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद **१–६**

शोधपरिचय १

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधप्रयोजन १

१.३ शोधसमस्या १

१.४ शोधको उद्देश्य १

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.६ शोधको औचित्य र महत्त्व ४

१.७ शोधपत्रको सीमाङ्कन ५

१.८ शोधविधि ५

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद **७-२३**

रमेश विकलको रचनाधर्मिता ७

२.१ लेखनको प्रेरणा र पृष्ठभूमि ७

२.२ व्यक्तित्व ८

२.२.१ राजनीतिक व्यक्तित्व ८

२.२.२ सामाजिक व्यक्तित्व ९

२.२.३ साहित्यिक व्यक्तित्व १०

२.२.४ सम्पादक व्यक्तित्व ११

२.२.५ प्रशासकीय व्यक्तित्व १२

२.३ लेखनका विविध आयामहरू १३

२.३.१ कथाकार १३

२.३.२ उपन्यासकार १४

२.३.३ नाटककार १४

२.३.४ निबन्धकार १५

२.३.५ बालसाहित्यकार १५

२.४ लेखनको चरणविभाजन १६

२.४.१ प्रथम चरण (वि.सं. २००६ सालदेखि २०२० सम्म) १७
२.४.२ दोस्रो चरण (वि.सं. २०२१ सालदेखि २०२९ सालसम्म) १८
२.४.३ तेस्रो चरण (वि.सं. २०३० सालदेखि हालसम्म) १९
२.५ प्रवृत्तिहरू २०

तेस्रो परिच्छेद २४-७३

बिरानो देशमा **कथासङ्ग्रहको कृतिपरक विवेचना** २४
३.१ 'बिरानो देशमा' कथासङ्ग्रह प्रकाशनको प्रेरणा र पृष्ठभूमि २४
३.२ 'बिरानो देशमा' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक विवेचना २५
३.२.१ मधुमालतीको कथा २५
३.२.१.१ कथानक २५
३.२.१.२ चरित्रचित्रण २६
३.२.१.३ सारवस्तु २८
३.२.१.४ दृष्टिबिन्दु २८
३.२.१.५ परिवेश २९
३.२.१.६ भाषा ३०
३.२.१.७ प्रतीक र बिम्ब ३०
३.२.१.८ गति र लय ३१
३.२.२ तर कोपिला फक्रेन ३१
३.२.२.१ कथानक ३१
३.२.२.२ चरित्रचित्रण ३३
३.२.२.३ सारवस्तु ३४
३.२.२.४ दृष्टिबिन्दु ३४
३.२.२.५ परिवेश ३५
३.२.२.६ भाषा ३६
३.२.२.७ प्रतीक र बिम्ब ३६
३.२.२.८ गति र लय ३७
३.२.३ बमको छिर्का ३७
३.२.३.१ कथानक ३७
३.२.३.२ चरित्रचित्रण ३९
३.२.३.३ सारवस्तु ४०

२.३.३.४ दृष्टिबिन्दु ४०
२.३.३.५ परिवेश ४१
२.३.३.६ भाषा ४१
२.३.३.७ प्रतीक र बिम्ब ४२
२.३.३.८ गति र लय ४२
३.२.४ बिरानो देशमा ४३
३.२.४.१ कथानक ४३
३.२.४.२ चरित्रचित्रण ४४
३.२.४.३ सारवस्तु ४६
३.२.४.४ दृष्टिबिन्दु ४६
३.२.४.५ परिवेश ४७
३.२.४.६ भाषा ४७
३.२.४.७ प्रतीक र बिम्ब ४८
३.२.२.८ गति र लय ४९
३.२.५ युवकको डायरी ४९
३.२.५.१ कथानक ४९
३.२.५.२ चरित्रचित्रण ५१
३.२.५.३ सारवस्तु ५२
३.३.५.४ दृष्टिबिन्दु ५३
३.२.५.५ परिवेश ५४
३.२.५.६ भाषा ५४
३.२.५.७ प्रतीक र बिम्ब ५५
३.२.५.८ गति र लय ५६
३.२.६ पृथ्वी अझ घुम्दै थियो ५६
३.२.६.१ कथानक ५६
३.२.६.२ चरित्रचित्रण ५८
३.२.६.३ सारवस्तु ६०
३.२.६.४ दृष्टिबिन्दु ६०
३.२.६.५ परिवेश ६१
३.२.६.६ भाषा ६२
३.२.६.७ प्रतीक र बिम्ब ६२

३.२.६.८ गति र लय ६३
३.२.७ कमल ६४
३.२.७.१ कथानक ६४
३.२.७.२ चरित्रचित्रण ६६
३.२.७.३ सारवस्तु ६८
३.२.७.४ दृष्टिबिन्दु ६९
३.२.७.५ परिवेश ६९
३.२.७.६ भाषा ७०
३.२.७.७ प्रतीक र बिम्ब ७१
३.२.७.८ गति र लय ७२

चौथो परिच्छेद **७४–९३**

समाजपरक समालोचनाका आधारमा *बिरानो देशमा* कथासङ्ग्रहको विवेचना ७४
४.१ समाजपरक समालोचनाको परिचय ७४
४.१.१ साहित्यकारको सामाजिकता ७५
४.१.२ कृतिको सामाजिकता ७६
४.१.३ प्रभावको सामाजिकता ७६
४.२ समाजपरक समालोचनाका प्रकार ७८
४.२.१ मार्क्सवादी धारा ७८
४.२.२ गैरमार्क्सवादी धारा ८०
४.२.२.१ सामाजिक यथार्थवाद ८१
४.२.२.२ आलोचनात्मक यथार्थवाद ८२
४.३ समाजपरक समालोचनाका आधारमा 'बिरानो देशमा' (२०१६) कथासङ्ग्रहको विवेचना ८३
४.३.१ कथाकारको सामाजिकता ८३
४.३.२ गैरमार्क्सवादी धाराका आधारमा 'बिरानो देशमा' कथासङ्ग्रहको विवेचना ८४
४.३.३ निष्कर्ष ९१

पाँचौं परिच्छेद **९४-९६**

उपसंहार ९४

सन्दर्भसामग्रीसूची ९६–९९

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

आई.ए.	–	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
एम्.ए.	–	मास्टर अफ आर्टस्
डा.	–	डाक्टर
प्रा.डा.	–	प्राध्यापक डाक्टर
पृ.	–	पृष्ठ
बी.ए.	–	ब्याचलर अफ आर्टस्
मा.वि.	–	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	–	विक्रम संवत्
सम्पा.	–	सम्पादन/सम्पादक